

ד"ר שחר שילה: כיצד מצאה את דרכה "אבן הרוזטה" המפורסמת למוזיאון הבריטי?

מסע נפוליאון למצרים - רקע היסטורי תמציתי

בחודש מאי 1798 יצא נפוליאון בראש חיל משלוח צרפתי, שמנה 30,000 חיילים, וכ- 400 ספינות מנמל טולון בדרום צרפת אל עבר מצרים.¹ כח צבאי מודרני זה, מיועד היה ליצור באזור זה קולוניה צרפתית, כחלק מהמאבק על הגמוניה בדרכי הסחר הבינלאומי מול היריבה המרה בריטניה.² בדרכם כבשו הצרפתים את האי מלטה, ומשהגיעו למצרים עצמה, כבשו תוך זמן קצר את אלכסנדריה, ולאחר מכן גם את הבירה קהיר, שעד אז הייתה למעשה בשליטת הממלוכים. במהלך חודש יולי 1798 התבסס הכיבוש הצרפתי, והחל למעשה מחקר מודרני של מצרים, בהובלתם של משלחת מדענים מרשימה, שהגיעה עם נפוליאון.³ לאחר התבססות, שארכה כחצי שנה, המשיך נפוליאון במסע הכיבושים צפונה. בראשית שנת 1799 פלש לארץ ישראל, בה עמד צבאו בקרבות קשים, שהסבו לו אבדות רבות. לאחר כישלונו בניסיון כיבוש העיר עכו מידי אחמד אל ג'זאר, חזר נפוליאון למצרים, וביסס בחלקים ממנה את שליטת הצבא הצרפתי. שלטון צרפתי זה בא למעשה אל סיומו בהסכם הכניעה לבריטים, שנחתם בעיר אלכסנדריה ב- 31 באוגוסט שנת 1801. ההסכם נחתם על ידי שלושה גורמים למעשה. קפטן פשה חוסיין (Pasha Hussein), בשם השלטון העות'מאני, הגנרל הבריטי ג'ון הטצ'ינסון (Hutchinson), והאדמירל הבריטי ג'ורג' קית' (Keith) מטעם ממשלת בריטניה והצבא הבריטי, ומהצד הצרפתי חתם על הסכם הכניעה הגנרל עבדאללה ז'יק מאנו (Menou).⁴ המשלחת המדעית, שנתלוותה לצבא נפוליאון, מנתה 151 מדענים, אמנים, ציירים, קרטוגרפים ואנשי רוח,⁵ שעסקו בחקר מצרים במספר תחומי דעת. בין אלה תפסה הארכיאולוגיה מקום מרכזי, בשל ההתעניינות האירופית בתרבותה הקדומה של מצרים. תוצאות המחקר הצרפתי המקיף של מצרים בעת מסע נפוליאון, יצאו לאור כפרסום מדעי עשיר, בן מספר כרכים רב, הידוע בשם – *Description de l'Egypte*.⁶ המשלחת הצרפתית במצרים עצמה נוהלה בידי הגנרל מאנו (Menou), שהיה המפקד הצבאי של משלחת המחקר, וכמו כן מונה להיות מושלה הצבאי של העיירה רוזטה. בתוקף תפקידו זה, טיפל הגנרל מאנו באיסוף הממצאים והתגליות, וכשנתגלתה אבן הרוזטה, במבצר הקרוי בשם זה (העיירה המצרית קרויה בשם הערבי ראשיד, ובשמה היווני – רוזטה), אסף אותה באופן מיידי אל אוהלו האישי.⁷ המשלחת הקימה בקהיר את המכון לחקר מצרים, ולמעשה שהתה במצרים יחד עם הצבא הצרפתי כשלוש שנים סך הכל, עד לחודש אוגוסט 1801, עת נכנע הצבא הצרפתי באלכסנדריה. בפרקים הבאים, יוצג סיפורה הפתלתל

¹ נתן שור, מסע נפוליאון לארץ ישראל, הוצאת עם עובד תל אביב (1984), עמ' 11. (להלן - שור, מסע נפוליאון).

² שור מסע נפוליאון, שם. שם.

³ Parkinson Richard, *the Rosetta stone*. London (2005), page 24. - להלן: Parkinson, Rosetta.

⁴ כשמונה הגנרל מאנו למושל של רוזטה, הוא התאסלם, התחתן עם מקומית, ושינה את שמו לעבדאללה.

⁵ Parkinson, Rosetta, 24

⁶ *Description de l'Egypte* - הינו אוסף מדעי של מחקרים, מפות, תחריטים, ציורים, ודוגמאות מן הטבע. הקובץ נאסף, נכתב ונערך בידי המדענים שהשתתפו במשלחת המחקר הנפוליאנית למצרים. הכרך הראשון פורסם בשנת 1809, והאחרון בשנת 1829. כיום ניתן למצוא את הפרסום הנ"ל, במספר ספריות אוניברסיטאיות בעולם.

⁷ ספריית אלכסנדריה מציעה גישה אלקטרונית לכל כרכי האוסף באמצעות האינטרנט. Parkinson, Rosetta, 26

והמיוחד של אבן הרוזטה, שהייתה אחד הממצאים החשובים ביותר של משלחת המחקר הצרפתי במצרים בראשות נפוליאון, כפי שפורסמו ב- *Description de l'Egypte*.

אבן הרוזטה - רקע

"אבן הרוזטה" הינה אבן גרניט כהה, שממדיה 112 ס"מ גובה, 75 ס"מ רוחב, ו- 28 ס"מ עובי. משקלה כ- 762 ק"ג, והיא שריד מכתובת מצרית מלכותית (אסטלה) בת המאה ה-2 לפני הספירה.⁸ האבן הוצבה על ידי תלמי החמישי (Ptolemy) מלך מצרים בשנת 196 לפני הספירה,⁹ ועליה כתובת מלכותית זהה בשלוש שפות. הכתובת מעידה על הקמת מקדשים, הטלת מיסים שונים, וביטולם של מיסים אחרים, וכן היא מעידה ביסוס שלטונו של המלך הצעיר.¹⁰ המייחד את אבן הרוזטה, הוא היותה למעשה המפתח המודרני הראשון, אשר סייע לחוקרי המאה ה-19 בפענוח כתב ההירוגליפים המצרי הקדום. כתב מסתורי זה, נמצא בכל אתרי החפירות הרבים במצרים. במהלך סוף המאה ה-18, וראשית המאה ה-19, הכירו החוקרים האירופאים עשרות אתרים עתיקים במצרים, בהם הופיע הכתב הקדום, שהשימוש בו חדל בסוף המאה ה-4 לספירה, כשמצרים כולה עברה לכתוב יוונית ובהמשך גם לטינית. הטקסט החרוט על גבי האבן, מופיע בשלוש שפות. בראש האבן מופיע כתב ההירוגליפים המצרי, שהיה שפת הקודש הקדומה, והיה ידוע לכוהנים בלבד. הטקסט המרכזי באמצע האבן, הינו הכתב הדמוטי המצרי. זו הייתה השפה הכתובה במצרים במהלך התקופה הפרסית וההלניסטית. הכתב התחתון הינו הכתב היווני, שהיה בעת הנחת כתובת אבן הרוזטה, כתב השלטון והמסחר הבינלאומי, תחת שלטון שושלת בית תלמי, שמוצאה מיוון. האבן נמצאה על ידי המשלחת הצרפתית במצרים באמצע חודש יולי 1799, במהלך עבודות תשתית שביצעו החיילים לחיזוקו של מבצר סנט ג'וליאן (Fort St. Julien), השוכן בגדתו המערבית של הנילוס, בסמוך לכפר המצרי אל ראשיד (Al Rashid), הוא רוזטה (Rosetta) העתיקה.¹¹ את האבן חשף קצין צעיר ביחידת הנדסה קרבית, בשם פייר בושארד (Pierre Francois Xavier Bouchard), שהבין מיד את חשיבותה וערכה, ודיווח אודות הממצא לגנרל מאנו הצרפתי, ששהה באותה עת ברוזטה.¹² מאנו לקח את האבן לאוהלו, שם נוקתה ונארזה היטב. באמצע אוגוסט אותה שנה, נלקחה האבן למכון הצרפתי לחקר מצרים בקהיר, שם החלו לחקור אותה טובי החוקרים הצרפתים במשלחת, ובמקביל יצאו לאירופה דיווחים אודות הממצא הנדיר. עדות לחשיבות העצומה של הממצא, הופיעה במכתב משנת 1818, שנשלח על ידי הבלשן תומס יאנג (Thomas Young),¹³ המעיד כי הבריטים עשו מאמץ גדול, להמשיך ולחפור חלקים ושרידים נוספים מכתובת אבן הרוזטה במקום בו מצאו אותה הצרפתים. בשנת 1824 הושלמה עבודתו של החוקר הצרפתי ז'אן פרנצ'וס שמפוליון (Champollion), שפענח יחד עם תומס יאנג את כתב ההירוגליפים המצרי ואת חידת הרוזטה.

⁸ Parkinson, Rosetta, 7

⁹ Parkinson, Rosetta, 9

¹⁰ תלמי החמישי הוכתר למלך בהיותו בן 6 בלבד, לאחר מות אביו תלמי הרביעי בשנת 204 לפני הספירה. את כתובת אבן הרוזטה הציב ככל הנראה בשנת 196 לפני הספירה, בהיותו בן 14-15.

¹¹ Parkinson Richard. *Cracking Codes – The Rosetta stone and Decipherment*. London

Parkinson, cracking (1999), page 20. – להלן: Parkinson, cracking

¹² Parkinson, cracking, 20

¹³ תומס יאנג (1773-1829) היה מגדולי המדענים הבריטים של המאה ה-19. איש אשכולות, חוקר טבע, פילוסוף, חוקר אופטיקה מפורסם, ומגדולי הבלשנים באקדמיה הבריטית.

הכניעה, ההחרמה, והגעת אבן הרוזטה למוזיאון הבריטי בלונדון.

מסע הכיבוש הנפוליאוני למצרים, נמשך שלוש שנים ושלושה חודשים, מחודש מאי 1798 ועד סוף חודש אוגוסט 1801. במהלך תקופה זו, הביאו הצרפתים למזרח התיכון חידושי טכנולוגיה רבים מאירופה והחלו בביסוסו של המחקר המודרני של מצרים ושל ארץ ישראל.¹⁴ נפוליאון קיווה להשיג את הקמתה של אימפריה קולוניאלית משגשגת בצפון אפריקה ובמזרח התיכון¹⁵, אך תקווה זו נמוגה, עם הסכם הכניעה לקואליציה האנגלו – עות'מאנית, שנחתם באלכסנדריה ב- 31 באוגוסט 1801.¹⁶

הבריטים, שחברו לאימפריה העות'מאנית במלחמה נגד הצרפתים, ניצלו את חולשתה של האימפריה, ואת חוסר התיאום שלה מול צרפת בנושא השליטה במצרים.¹⁷ גנרל מאנו פיקד על המערכה הצרפתית אל מול הבריטים והעות'מאנים, שנכנסה להילוך גבוה במהלך חודש מרס 1801. מאנו פקד על הכוחות הצרפתיים להילחם עד טיפת דמם האחרונה,¹⁸ אך אלה נסוגו מקהיר צפונה ולמרבח האירוניה החליטו לקחת עימם את האבן בנסיגתם, במקום לשלוח אותה באוניה, עם ממצאים אחרים שכבר נארזו ויצאו לצרפת. החלטה זו, גרמה בסופו של דבר להעברתה של האבן לידי הבריטים במעמד הכניעה באלכסנדריה. בחודשים מרס – אוגוסט 1801 נערכו מספר קרבות קשים בין הכוחות הצרפתיים במצרים, לבין הקואליציה הבריטית – עות'מאנית. בסופם, לאחר כניעת הכוחות הצרפתיים בקהיר וכניעתה של אלכסנדריה, נחתם הסכם הכניעה, ובו סעיף 16 הקובע, שכל הרכוש הציבורי של המשלחת הצרפתית יועבר לידיים בריטיות. המדענים הצרפתים הורשו לשמור בידיהם רק את המכשור המדעי, ולבסוף לאחר ויכוחים קשים, גם את דפי המחקר וההערות שנאספו במהלך כתיבת המחקרים¹⁹. גנרל מאנו ניסה לעמוד על כך, שאבן הרוזטה הינה רכוש הפרטי, ולפיכך אינה צריכה לעבור לידי הבריטים, אך לאחר הפעלת לחץ כבד, הועברה האבן לידי הגנרל הבריטי הטציניסון (Hutchinson), עם עוד 25 ממצאים ארכיאולוגיים חשובים שהוחרמו באלכסנדריה על ידי הבריטים. בעמוד הבא, מוצג מסמך צרפתי, המתאר את רשימת המצאי של הממצאים מהחפירות במצרים, אשר הועברו במעמד הכניעה לידי הבריטים. פריט מס' 8, הוא אבן הרוזטה.

¹⁴ להרחבה בנושא זה, ראו מרדכי גיחון - נפוליאון בארץ ישראל, הוצאת אפי מלצר – מחקר צבאי, רעות

(2003), וכן נתן שור – מסע נפוליאון לארץ ישראל (1984).

¹⁵ שור, מסע נפוליאון עמ' 12

¹⁶ Parkinson, Rosetta, 28

¹⁷ על פי נתן שור (מסע נפוליאון לארץ ישראל, 1984), שר החוץ הצרפתי טליראן, אמר היה לצאת לאיסטנבול

בזמן מסע נפוליאון, ולתאם מהלכים עם העות'מאניים, אך לא עשה זאת, ולא דיווח על כך לנפוליאון, שכבר יצא למסע, ולמעשה גרם להכרזת מלחמה של האימפריה העות'מאנית נגד צרפת.

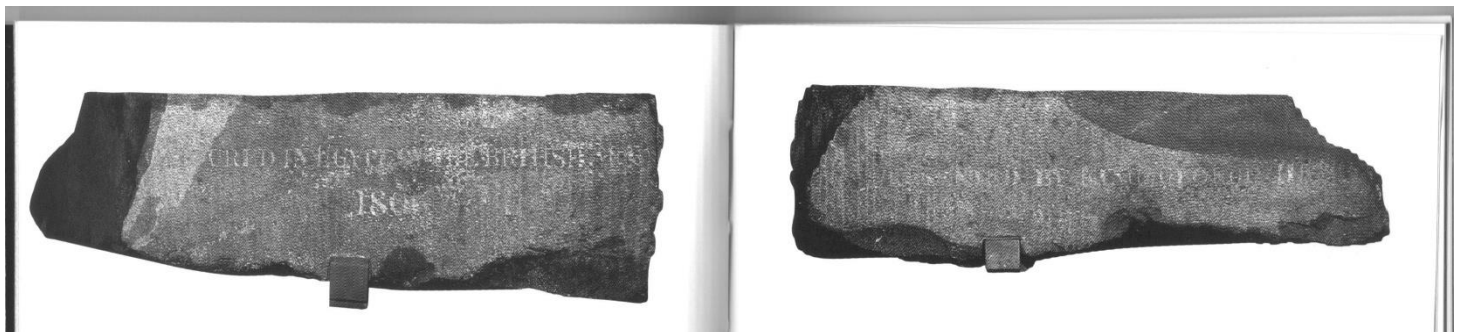
¹⁸ Parkinson, Rosetta, 28

¹⁹ Parkinson, Rosetta, 28

והאשים את הבריטים ב"ביזה שהעולם טרם ראה כמותה".²² ב- 12 בספטמבר, נכנע הגנרל מאנו לדרישתו של הטציניסון, תוך שהוא מפטיר "אם אתה כה רוצה את האבן, תקבל אותה, כיוון שאתה החזק בינינו".²³ אבן הרוזטה הועמסה על אוניית הוד מלכותו – *L'Egyptienne*, לצד הממצאים הארכיאולוגיים, שהוחרמו מהצרפתים במצרים. האנייה יצאה למסעה אל עבר אנגליה, ועגנה בסופו בנמל פורטסמות' (Portsmouth). לאחר שאישר המלך ג'ורג' השלישי את העברתה לרשות הציבור, הוצגה אבן הרוזטה לראשונה ב- 11 במרס, במשכנה של החברה לחקר העתיקות של לונדון. העתקי גבס של אבן הרוזטה נוצרו לצורכי מחקר, ונשלחו לאוניברסיטאות מובילות ברחבי העולם.²⁴ במכתב מתאריך 29 בדצמבר 1829, מעיד טרנר, שלימים עלה לדרגת גנרל בצבא הבריטי, שבתאריך 2 בפברואר 1802 נחת עם מטענו היקר בנמל פורטסמות', לאחר תלאות וקשיים רבים בדרכו ממצרים לאנגליה.²⁵ כך תם מסעה של האבן המפורסמת, שהחל במציאתה בהריסות מבצר רוזטה בידי הצרפתים, ונסתיים בהצגתה לקהל הרחב במוזיאון הבריטי בלונדון, שם היא שמורה עד היום. בשנות השבעים של המאה ה-20, הועברה אבן הרוזטה מהמוזיאון הבריטי, אל מוזיאון הלובר בפריס, שם הוצגה לרגל חגיגות 150 שנים לפענוחה, על ידי הבלשן הצרפתי שמפוליון.

עם הגיעה לבריטניה, נחרטו על אבן הרוזטה עוד שתי כתובות סמליות, הממחישות את חשיבות המאבק על המחקר והגילוי במאה ה-19. הבריטים, שהיו גאים בהישגם המדעי, הוסיפו את הכתובות, המעמידות את סיפור גילוייה של האבן, בשורה אחת עם חשיבותה המחקרית.

לוח מס' 2 - הכתובות הלאומיות, שהוסיפו הבריטים לאבן הרוזטה משני צידיה.

CAPTURED IN EGYPT BY THE BRITISH ARMY 1801

PRESENTED BY KING GEORGE III

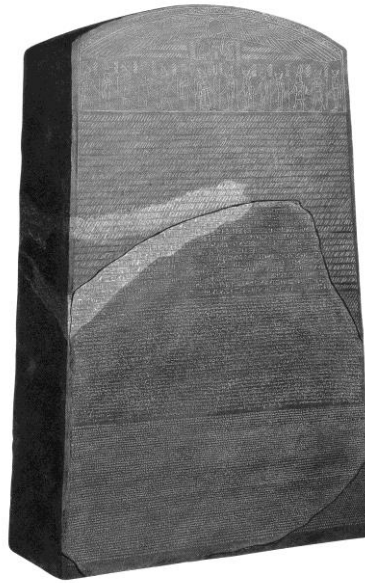
²² Parkinson, *cracking*, 21

²³ שם.

²⁴ שם. עמ' 22.

²⁵ Loveday Arthur F, *Sir Hilgrove Turner 1764-1843 Soldier and Courtier under the Georges*.

Dover, Kent (1964), page 46

סיכום

אבן הרוזטה נחשבת לאחת התגליות החשובות ביותר בשדה המחקר הארכיאולוגי - היסטורי מאז ומעולם²⁶. עם פענוחה של האבן, בידי שמפוליון ויאנג בשנים 1822-1824, נפתח דף חדש בתולדות המחקר של מצרים הקדומה, כיוון שמכאן ואילך יכלו חוקרים לקרוא ולהבין את הטקסטים הקדומים של כתב ההירוגליפים. האבן מוכרת לעולם הרחב, כמוצג המפורסם והמבוקר ביותר במוזיאון הבריטי מאז ומעולם, אך מעטים מכירים את סיפור הגעתה אליו.

כפי שניסינו להראות, מאחורי הקלעים פעלו כוחות שונים, ומוטיבציות אישיות ולאומיות, שהיו חלק מהמאבק הקולוניאלי בין בריטניה לצרפת במאה ה-19. כמו במספר אירועים היסטוריים אחרים, החלטה מקומית של מפקדים זוטרים, היא זו שקבעה את גורלה של האבן. בחודש אוגוסט 1801, הייתה אמורה אבן הרוזטה לצאת ישירות מקהיר בדרכה לצרפת, כשהיא ארוזה היטב. כניעת הכוחות הצרפתיים בקהיר, בישרה את התמוטטות הצבא הצרפתי במצרים (נפוליאון כבר לא היה עימם בעת ההיא), ומסיבות טכניות, וכן בשל לחץ הנסיגה, נלקחו הממצאים המרשימים ממקומם במכון המחקר הצרפתי בקהיר, ויצאו בשיירה אל אלכסנדריה.

כשנחתם הסכם הכניעה ב-31 באוגוסט על ידי הצרפתים, נדרש הגנרל מאנו למסור את כל הממצאים, שהיו עימו לידי הגנרל הטציניסון הבריטי. כך לאחר ויכוחים ודיונים, שנמשכו ימים אחדים, עברה אבן הרוזטה באופן סופי לידי הבריטים. ב-2 בפברואר הגיעה האבן לנמל פורטסמות', ולאחר שהוענקה למלך ג'ורג' השלישי, נמסרה למשמורת לחברה לחקר העתיקות של לונדון. בחודש יוני 1802 הועברה האבן למוזיאון הבריטי, ששכן אז בבית מונטגיו (Montagu)²⁷,

²⁶ Parkinson Rosetta 7

²⁷ בית הלורד מונטגיו בבלומסברי נבחר בשנת 1753 כמשכן ראשון למוזיאון הבריטי, ואכן שימש ככזה במשך כ-90 שנים. בשל מגבלות פיזיות, וחוסר התאמה לאוספי המוזיאון, שגדלו עם הזמן, נבנה בשנת 1845 בנין

ולאחר מכן בשנת 1834, עבר המוזיאון למשכנו החדש בבלומסברי (Bloomsbury). בימי מלחמת העולם הראשונה, ובמלחמת העולם השנייה, הורדה האבן למקום מבטחים במנהרות הרכבת התחתית, אך למעט תקופה קצרה, בה שהתה האבן בצרפת (במוזיאון הלובר), הרי היא מוצגת דרך קבע בגלריית הפסלים המצריים, שהוקמה בראשית המאה ה-19 במוזיאון הבריטי. האבן מהווה עד ימינו מקור השראה לפרויקטים שונים העוסקים בשפה האנושית, והיא מושג נרדף להבנה ופענוח צפנים מכל סוג.

רשימה ביבליוגרפית

1. שור נתן, מסע נפוליאון לארץ ישראל. תל אביב (1984)
2. Chandler, David G. **Dictionary of the Napoleonic Wars**. New York (1979).
3. Davies W.V, **Studies in Egyptian Antiquities A Tribute to T.G.H James**. British museum occasional paper number 123. London (1999)
4. L'Institut d'Égypte (Cairo), **Description de l'Égypte**, Alexandria (2004)
5. Loveday Arthur F, **Sir Hilgrove Turner 1764-1843 Soldier and Courtier under the Georges**. Dover, Kent (1964)
6. Parkinson Richard, **The Rosetta stone**. London (2005)
7. Parkinson Richard. **Cracking Codes – The Rosetta stone and Decipherment**. London (1999)

לקריאה נוספת:

- גיחון מרדכי, **נפוליאון בארץ ישראל**, רעות (2003)
- Francoise Charles roux. **Bonaparte Governor of Egypt**, London (1937)

חדש בסגנון ניאו קלאסי באותו מיקום, על מנת שיכיל את האוספים העצומים. זהו הבניין בו שוכן המוזיאון כיום ברובע קמדן, באזור בלומסברי שבלונדון.